

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

**PROCEEDINGS OF INSTITUTE
OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY
1**

**ARMENIAN FOLK CULTURE
XVII**

**TRADITION AND MODERNITY
IN ARMENIAN CULTURE**

FESTSCHRIFT FOR
STEPAN LISITSIAN
ON THE OCCASION OF HIS 150TH BIRTHDAY

YEREVAN
IAE PUBLISHING HOUSE
2018

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

**ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

1

**ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹ
XVII**

**ԱՎԱՆԴԱԿԱՆԸ ԵՎ ԱՐԴԻԱԿԱՆԸ
ՀԱՅՈՑ ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՄ**

ՍՏԵՓԱՆ ԼԻՍԻՑՅԱՆԻ
ԾՆՆԴՅԱՆ 150-ԱՄՅԱԿԻՆ
ՆՎԻՐՎԱԾ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ԵՐԵՎԱՆ
ՀԱԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2018

**Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության
ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ**

Խմբագրական խորհուրդ

Պավել Ավետիսյան (*գլխավոր խմբագիր*), Լևոն Աբրահամյան,
Գրիգոր Արեշյան, Ռուբեն Բաղալյան, Պիտեր Քաուի,
Տորք Դալալյան (*սպարասխանատու քարտուղար*), Պատրիկ
Տօնապետեան, Միհրան Գալստյան, Սարգիս Հարությունյան,
Թամար Հայրապետյան, Լորի Խաչատուրեան, Թեո վան Լինտ,
Հարություն Մարության, Արմեն Պետրոսյան, Համլետ Պետրոսյան,
Գագիկ Սարգսյան, Ադամ Սմիթ, Ջուստո Թրաինա

Editorial Board

Pavel Avetisyan (*editor-in-chief*), Levon Abrahamian, Gregory Areshian,
Rouben Badalyan, Peter Cowe, Tork Dalalyan (*assistant editor*),
Patrick Donabédian, Mihran Galstyan, Sargis Harutyunyan, Tamar
Hayrapetyan, Lori Khatchadourian, Theo van Lint, Harutyun Marutyun,
Armen Petrosyan, Hamlet Petrosyan, Gagik Sargsyan, Adam Smith,
Giusto Traina

Համարի խմբագիրներ՝

Հարություն Մարության, Թամար Հայրապետյան, Սուրեն Հոբոսյան

Հ 241 Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 1: Հայ ժողովրդական մշակույթ, XVII: Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում / ՀՀ ԳԱԱ հնագիտ. և ազգագր. ինստ.: Խմբ. Հ. Մարության, Թ. Հայրապետյան, Ս. Հոբոսյան. – Եր., ՀԱԻ հրատ., 2018. – 508 էջ: (Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 1):

Ժողովածուն նվիրված է ազգագրագետ Ստեփան Լիսիցյանի ծննդյան 150-ամյակին: Նախատեսված է հումանիտար և հասարակական ոլորտի գիտնականների և հայոց մշակույթով հետաքրքրված ընթերցողների համար:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն	9
1. Ստեփան Լիպիցյան (ծննդյան 150-ամյակի առթիվ) <i>Լիլիա Վարդանյան</i>	11
I. ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ՍՐԲԱԴԱՍՈՒՄ	
2. «Թշնամու» կերպարի ձևավորման մեխանիզմները՝ որպես՝ բռնության զանգվածայնությունն ապահովող գործոններ Հայոց ցեղասպանության համատեքստում <i>Հասմիկ Գրիգորյան</i>	18
3. Մուսա լեռան հերոսամարտը՝ ըստ ականատես վերապրողների վկայությունների <i>Վերժինե Սվազլյան</i>	27
4. Անդրանիկ. բանահյուսական կերպարը <i>Ալվարդ Ղազիյան</i>	41
5. Հայոց ցեղասպանության նահատակների սրբադասումը՝ որպես մշակութային երևույթ <i>Հարություն Մարության</i>	54
II. ՍՏԱԼԻՆԻԶՄ. ԵՐԵԿ ԵՎ ԱՅՍՕՐ	
6. Кампания этнической депортации армян в 1949г. и подконтингент «турки» среди спецпереселенцев «с Черноморского побережья» <i>Грануш Харатян</i>	66
7. Ալթայյան արտորը՝ որպես նորամուծությունների աղբյուր <i>Լևոն Արրահամյան</i>	81
8. Անաստաս Միկոյանի արձանի տեղայնացումը՝ որպես «հիշողության վայր» <i>Հասմիկ Կնյազյան</i>	90
III. ՀԻՆ ՈՒ ՆՈՐ ԳԱՂԹԱԿԱՆ-ՓԱԽՍՏԱԿԱՆ- ՆԵՐԳԱՂԹՅԱԼՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ	
9. Սերնդափոխության հիմնախնդիրները հայրենակցական միություններում <i>Աննա Մարկոսյան</i>	106
10. «Պանդի ուխտը»՝ որպես գետաշենցիների ինքնության հարացույց <i>Գայանե Շազոյան, Արսեն Հակոբյան, Վիկտորիա Խորշոռյան</i>	116
11. Ադրբեջանահայ փախստականների (1988-1992թթ.) ինտեգրման և քաղաքացիության ձեռքբերման գործընթացը <i>Շուշանիկ Ղազարյան</i>	126

12.	Հայաստան տեղափոխված սիրիահայերի հարմարվելու գործընթացը <i>Արմենուհի Սյրեփանյան</i>	135
13.	Լեզուն որպես սիրիահայերի մշակութային ադապտացիայի կարևոր բաղադրիչ (Էթնոսոցիոլոգիական ուսումնասիրություն) <i>Գայանե Հակոբյան</i>	143
IV. ԹԱՆԳԱՐԱՆԱՅԻՆ ԻՐԵՐԻ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ		
14.	Փողի տեսակները և դրանց ծիսական նշանակությունը <i>Արմինե Զոհրաբյան</i>	156
15.	Հայկական գորգերի հորինվածքների ու զարդանների դրսևորումները միջնադարյան իսպանական գորգերում <i>Լիլիա Ավանեսյան</i>	168
16.	Վիշապազարդ վզնոցներ <i>Սարգիկ Բարայելյան</i>	179
17.	К вопросу о популяризации этнографических артефактов и коллекций в современных условиях рыночных отношений <i>Лианна Геворкян</i>	193
V. ՀԱՎԱՏՔ, ԾԵՍ ԵՎ ՏՈՆ		
18.	Трепанации в эпоху поздней бронзы и в раннем железном веке (по антропологическим материалам из могильников с территории Лорийского района Армении) <i>Анаит Худавердян, Сурен Обоян</i>	206
19.	Հրաշքի գործունը Մոկաց կրոնատեղեցական ավանդություններում <i>Էսթեր Խեմճյան</i>	217
20.	Մարմնից դուրս գտնվող հոգին հայկական հրաշապատում հեքիաթներում <i>Թամար Հայրապետյան</i>	231
21.	Աստվածահայտնության քառասնորդաց (հիննակաց) պահքը (պատմական համառոտ ակնարկ) <i>Հասմիկ Արրահամյան</i>	243
22.	Աղվանքում Վարազ-Տրդատի վահանով վերաբերման ծեսի մասին <i>Արչակ Դարադյան</i>	255
23.	Թատերականացված ծեսի սեղմ արտացոլումը մի բուսանվան մեջ <i>Էմմա Պետրոսյան, Զարուհի Սուջյան</i>	263
24.	Թաղումներ, որոնք կարելի է լուսանկարել և թաղումներ, որոնք չի կարելի լուսանկարել <i>Սմբար Հակոբյան</i>	269

25.	Սամցխե-Ջավախքի հայ կաթոլիկ համայնքը (պատմագագարական ուսումնասիրության փորձ) <i>Սոսե Գրիգորյան</i>	279
VI. ՍՐԲԱՎԱՅՐ ԵՎ ԵԿԵՂԵՑԻ		
26.	Արագածի Տիրինկատար սրբավայրը <i>Արսեն Բորոխյան</i>	290
27.	Միջնադարյան Սաղմոսավանքի սրբությունները <i>Աշոտ Մանուչարյան</i>	302
28.	Կասիոս լեռը Անտիոքի շրջանի հայոց աանդազրոյցներուն և հաւատալիքներուն մէջ <i>Յակոբ Չոլաքեան</i>	313
29.	Երկու եկեղեցի, երկու համայնք. նորակառույց եկեղեցիների կրոնա-սոցիալական ենթատեքստը <i>Յուլիա Անպոնյան</i>	328
VII. ԺԱՄԱՆՑ		
30.	Սրճարանային միջավայրը Երևանում. արևելյան տարածք՝ արևմտյան հետազծով <i>Գոհար Սյրեփանյան</i>	340
31.	Ազատ ժամանակի կառուցվածքի փոփոխությունները Հայաստանի Հանրապետության քաղաքային բնակավայրերում <i>Ռուբեն Օհանջանյան</i>	353
VIII. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԽՈՍՈՒՅԹ ԵՎ ՎԱՐՔ		
32.	Մշակույթի և արդի մի շարք հիմնախնդիրների փոխառնչությունները հայաստանյան հանրային ընկալումներում <i>Նիկոլ Մարգարյան, Մելինե Թորոսյան</i>	366
33.	Միջսեռային հաղորդակցության որոշ առանձնահատկություններ հետխորհրդային Հայաստանում <i>Լիլիթ Մանուկյան</i>	383
IX. ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՎԱՔՉՈՒԹՅՈՒՆ		
34.	Երկրագործական մշակույթը Հայաստանում 17-րդ դարում՝ ըստ պատմագիրներ Ջաքարիա Քանաքեղոցու և Ջաքարիա Ազուլեցու <i>Քրիստինե Պապիկյան</i>	392
35.	Վայրի մրգերի հավաքչության արդի դրսևորումները Լոռիում <i>Անժելա Ամիրխանյան</i>	403
X. ՀԵՐՈՍԱՎԵՊ		
36.	Հայ ժողովրդական հերոսական էպոսը <i>Արմեն Պետրոսյան</i>	414

37.	Արամ Ղևանդանյանը՝ «Սասնա ծռեր» հերոսավեպի պատումների գրառող և վերամշակող <i>Աննա Պողոսյան</i>	426
38.	Կրոնաժխական տարրերը «Սասնա ծռեր» հերոսավեպում <i>Սարգիս Հարությունյան</i>	439
XI. ՀԵՔԻԱԹ		
39.	Նվիրատու և խորհրդատու կենդանիները հայ ժողովրդական հեքիաթներում <i>Մարինե Խեմէյան</i>	446
40.	Հեքիաթասացությունը մեր օրերում <i>Նվարդ Վարդանյան</i>	458
XII. ԲԱՆԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ՓՈՔՐ ԺԱՆՐԵՐ		
41.	Մանկական զվարճախոսությունների թեմատիկ դրսևորումները <i>Արմեն Սարգսյան</i>	470
42.	Բանահյուսական և ազգագրական նյութերի կենցաղավարումը Արարատի մարզի Վեդու տարածաշրջանում <i>Սվետլանա Վարդանյան, Հասմիկ Մարգարյան</i>	484
43.	Հայերեն յուրահատուկ բառեր Թուրքիայի համշենցիների խոսվածքում <i>Սերգեյ Վարդանյան</i>	491
	Հապավումներ	503
	Contents	504

ԱՐԱՄ ՂԱՆԱԼԱՆՅԱՆԸ՝ «ՍԱՍՆԱ ԾՌԵՐ» ՀԵՐՈՍԱՎԵՊԻ ՊԱՏՈՒՄՆԵՐԻ ԳՐԱՌՈՂ ԵՎ ՎԵՐԱՄՇԱԿՈՂ

Աննա Պողոսյան*

Հայ դասական բանագիտության խորհրդահայ պատմաշրջանը շարունակող և ուղի հարթող Արամ Ղանալանյանի (1909–1983) բանագիտական գործունեությունը մեծ կարևոր տեղ են գրավում «Սասնա ծոեր» ժողովրդական վեպի պատումների գրառումը, տեքստային վերամշակումը և տարածումը:

1930-ական թվականների սկզբներին Ա. Ղանալանյանը միանում է վիպահավաքչական մեծ շարժմանը, երբ նախապատրաստվում էր «Սասնա ծոերի» գիտական հրատարակությունը: Սկսնակ բանագետը մասնակցել է «Սասունցի Դավիթ» հոբելյանական համահավաք բնագրի կազմման և վիպական վերամշակման աշխատանքներին, որը պատմական մեծ նշանակություն ունեցավ մեր ազգային վեպի թե՛ համազգային և թե՛ միջազգային ճանաչման առումով: Կազմել է հերոսավեպի Դավթի ճյուղի «Դավիթ և Խանդուխտ» մասը, և «Պստիկ Մհեր» ճյուղը:

Ղանալանյանը գրառել է «Սասնա ծոերի» երկու պատում. առաջինը՝ սպարկերտցի Փառիկ Վարդանյանից՝ «Թլոր Դավիթ», մյուս պատումը՝ «Սասունցի Դավիթ» վերնագրով՝ բաշկալեցի Վարդան Վարդանյանից: Այս երկու պատումները գալիս են համարելու Մոկաց և Վանա պատումների մոտիվաշարերը նոր միջադեպերով:

Գնահատելով և արժևորելով նախորդ բանագետների՝ Գ. Սրվանձտյանի, Մ. Աբեղյանի, Հ. Օրբելու, Կ. Մելիք-Օհանջանյանի ավանդը էպոսի հետազոտության հարցում՝ Ա. Ղանալանյանը ևս գրել է մի քանի ուսումնասիրություններ՝ նվիրված մեր ժողովրդական վեպին:

Բանալի բառեր. «Սասնա ծոեր», ժողովրդական վեպ, բանահավաք, վիպասաց, բանահյուսություն, տեքստաբանություն, բանահավաք, տիպաբանություն, վիպական կառույց:

Արամ Ղանալանյանի (1909–1983) գիտական գործունեությունը մեծ հետք է թողել հայ դասական բանագիտության հետագա զարգացման ու առաջընթացի վրա: Յուրացնելով իր նախորդների (Մ. Աբեղյան, Հ. Աճա-

* ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի կրտսեր գիտաշխատող:

ոյան, Գր. Ղափանցյան, Ա. Տերտերյան) հայագիտական ժառանգությունը՝ Ա. Ղանալանյանը իր շուրջ կեսդարյա գիտական գործունեության ընթացքում լուծել է խորհրդահայ շրջանում բանագիտության հարուցած բազմաթիվ պահանջներն ու խնդիրները՝ նպաստելով հայ բանագիտության նոր առաջընթացին և վաստակելով խորհրդահայ բանագիտության «ոսկի-րայի և ուղի հարթողի»¹ պատիվը:

Այն գիտական խնդիրները, որոնք բանագետը լուծել է՝ հենվելով իր ուսուցչի՝ Մ. Աբեղյանի բանագիտական դասական ավանդների վրա, հետևյալներն են.

1. Տեսական հետազոտության է ենթարկել բանահյուսության տեքստաբանության առանձին հարցեր՝ կազմելով բանահյուսական ժանրերի գիտական համահավաք ժողովածուներ («Հայ շինականի աշխատանքային երգեր», «Առածանի», «Ավանդապատում»):

ա) դիտարկել է բանահյուսության տեսության մի շարք խնդիրներ:

2. Հատուկ հետազոտել է հայ նոր գրականության և բանահյուսության միջգիտակարգային կապերն ու փոխառնչությունները:

3. Երկար տարիներ դասավանդելով «Հայ բանահյուսություն» առարկան՝ մշակել է այդ առարկայի բուհական դասընթացը:

4. Զբաղվել է նաև հայագիտության պատմության տարբեր խնդիրների հետազոտությամբ:

5. Գրառել է բանահյուսական տարբեր նյութեր և կազմել բանահյուսական նյութերի մատենագիտություն:

Այս ամենով հանդերձ Ա. Ղանալանյանի բանահավաքչական գործունեության մեջ կարևոր տեղ է գրավում «Սասնա ծռեր» ժողովրդական վեպի պատումների գրառումը, տեքստային վերամշակումը և ժողովրդական լայն խավերին մատչելի դարձնելը: Նա միանում է 1930-ական թվականների սկզբներին առաջացած մեծ վիպահավաքչական շարժմանը, երբ նախապատրաստվում էր «Սասնա ծռերի» գիտական հրատարակությունը: Սկսնակ բանագետը մասնակցել է «Սասունցի Դավիթ» հորեղանակական համահավաք բնագրի կազմման և վիպական վերամշակման աշխատանքներին Մ. Աբեղյանի և Գ. Աբովի հետ, որը պատմական մեծ նշանակություն է ունեցել մեր ժողովրդական վեպի՝ թե՛ համագրային և թե՛ միջազգային ճանաչման առումով: Կազմել է հերոսավեպի Դավիթ ճյուղի «Դավիթ և Խանդուխտ» մասը և «Պստիկ Մհեր» ճյուղը:

1933թ. Ղանալանյանը սպարկերտցի Փառիկ Վարդանյանից գրառում է «Սասնա ծռերի» տարբերակներից մեկը՝ «Թլոր Դավիթ» վերնագ-

1 Հարությունյան Ս., Արամ Ղանալանյան. – Ղանալանյան Ա., Դրվագներ հայ բանագիտության պատմության, Երևան, 1985, Հավելված, էջ 211:

րով², իսկ մյուս պատումը՝ 1936 թ.՝ «Սասունցի Դավիթ» վերնագրով, բաշկալեցի Վարդան Վարդանյանից³:

Ժողովրդական վեպի այս երկու պատումները պատկանում են Մուկաց և Վանի ազգագրական շրջաններին: Առաջինը, ինչպես նշվեց, Սպարտկերտի Բազնից գյուղացի Փառիկ Վարդանյանի պատումն է: Անկախ պատումի սեղմությունից (կամ վիպական գործողությունների սեղմությունից)՝ բանասացը մտապահել և վերարտադրել է հին ավանդական տարաբնույթ մոտիվներ և վիպական գծեր, որոնք այլ պատումներում առկա են կամ նույնությամբ, կամ այլափոխված:

Փառիկ Վարդանյանի պատումը թեպետ զուրկ է մոկաց տիպաբանական խմբին բնորոշ ավանդական «ողորմիքի» չափածո երգային նախերգանքից, այնուհանդերձ զուրկ չէ չափածո երգային հատվածներից՝ ուրույն սեղմված-այլափոխված տարբերակով: Ահա հերոսավեպում ավանդական կերպարանք ստացած Մարա Մելիքի գորահավաքը.

«Տը կննպիմ խազար խինգ խարիբ թուխմորու,
Տը կննպիմ խազար խինգ խարիբ սրվտկամորու,
Տը կննպիմ խազար խինգ խարիբ երիտասարդ ջրիել»⁴:

Համեմատենք Մ. Արեղյանի՝ Նախտ Զեռուց գրառած պատումի հետ.

«Թը ժողվիմ խազար խինգ խարիբ խամար
Նորելնուկ մանուկ (էր).
Թը ժողվիմ խազար խինգ խարիբ խամար
Լն թուխ մորու (էր).
Թը ժողվիմ խազար խինգ խարիբ խամար
Լն բեղդար տղա (էր),
Թը ժողվիմ խազար խինգ խարիբ խամար
Սըվտակ մորու (էր)»⁵:

Անկախ իր կրճատված և սեղմված տարբերակից՝ Փառիկի պատումը, ըստ բանահավաքի երգվել է. այն չափածո ոտանավոր է, յամբանապետության կազմությամբ:

Ավանդական, բայց և խիստ ինքնատիպ ոճով է ներկայացված հաջորդ երգային հատվածը, որը բանասացը երգել է մրմնջալով⁶, երբ Դավի-

2 Պատումը տե՛ս «Սասնա ծռեր», հ. Ա, խմբագրեց պրոֆ. դր. Մանուկ Արեղյան, աշխատակցությամբ Կարապետ Մ.-Օհանջանյանի, Երևան, 1936, էջ 815, ԺԸ պատում:

3 Պատումը տե՛ս «Սասնա ծռեր», հ. Բ, մասն երկրորդ, խմբագրեց ակադեմիկոս Մանուկ Արեղյան, աշխատակցությամբ պրոֆեսոր Կարապետ Մ.-Օհանջանյանի, Երևան, 1951, էջ 617, ԻԱ պատում:

4 «Սասնա ծռեր», հ. Ա, էջ 823, ԺԸ պատում:

5 Նույն տեղում, էջ 817:

6 Նույն տեղում: Արամ Ղանալանյանն այստեղ նշել է. «Յերգ ե. յերգում ե մրմնջալով»

թը, հուզված իր անճարությունից, դիմում է Խրատատու Պատավին՝ անչափ հուզիչ ու սրտարուխ.

«Նւն խեր ունին,
Նւն մե՛ր ունին,
Նւն տեր ունին,
Նւն տիրական...
Ա՛խ, մամի՛կ, ինչըխ ենին»⁷:

Ոչ պակաս ուրույն ոճական և գեղարվեստական հնարքով է ներկայացնում Փառիկ Վարդանյանը Խրատատու Պատավի խոսքը ուղղված Դավթին՝ Ձենով Հովհանից գենք ու ձի պահանջելու դրվագում.

Պատա՛վս է կ՛ասի.
— Դավ՛իթ, գընա՛, քո խորոխպեր պոնի,
Տի գետին, ըսա՛ Խորոխպեր,
«Խանն դո՛ւս իմ խոր Չոռկիկ Ջալալին, խանն դո՛ւս.
Խանն դո՛ւս իմ խոր Թուր Կեծակին, խանն դո՛ւս.
Խանն դո՛ւս իմ խոր Գորգ Ռըման, խանն դո՛ւս.
Խանն դո՛ւս իմ խոր Գըլխու Քոթին, խանն դո՛ւս.
Խանն դո՛ւս իմ խոր Միջաց Քաննը, խանն դո՛ւս.
Խանն դո՛ւս իմ խոր Վոտաց Ջըզմեք, խանն դո՛ւս»⁸:

Սա սեղմ, դիպուկ, ժողովրդական ուղիղ ոճական հնարքով, չափաժո երգվող լավագույն տարբերակներից մեկն է:

Վիպական կառույցում հանդիպող հայտնի սեղմ և ժողովրդական ոճավորում ստացած պահպանիչ աղոթք-դարձվածքը, այն է՝ Խացն ու գինին, Տեր կենդանին (այլ պատումներում՝ Էն Տեր կենդանին) այս պատումում վերափոխված է՝ Խաց գինին, Աստված՝ կանդանին⁹:

Ուշագրավ է Դավթի և Մերա Մելիքի մենամարտը, երբ սկսվում է մենամարտը, և «Մերամելիք դարբ ըմ եզար», Դավիթը դառնում է ճանճ և մտնում է ձիու քիթը, երկրորդ հարվածի ժամանակ Դավիթը վերափոխվում է մրջյունի և մտնում ձիու «ոտաց սման» մեջ: Երրորդ անգամ դառնում է «մըժիկ» և թաքնվում է ձիու պոչի տակ. այդ կերպ փրկվում (հմնտ. կերպարանափոխությունները հայ ժողովրդական հեքիաթներում):

1936 թ. Ղանալանյանը գրառում է մյուս պատումը՝ «Սասնա Դավիթ» վերնագրով, բաշկալեցի Վարդան Վարդանյանից:

Վարդան Վարդանյանի պատումը բավական ընդարձակ է Փառիկի պատումի համեմատ, որում առկա են ավանդական բազմաթիվ մոտիվ-

7 Նույն տեղում, էջ 824:

8 Նույն տեղում, էջ 825:

9 Նույն տեղում:

ներ: Վեպի պատումների ճնշող մեծամասնության մեջ հիշատակվում է Հալաբա քաղաքը (երկիրը), այստեղ Հալաբը դիտվում է իբրև վիպական գործողության կարևոր կենտրոն: Այս պատումում որք Դավիթը գնում է ծնողների գերեզմանին, բողոքում է իր վիճակից, մեռած ծնողները խորհուրդ են տալիս գնալ Հալաբա քաղաք: Հերոսը գնում է Հալաբա քաղաք, որոնում է հորաքրոջը: Այս պատումում է, որ հորաքույրը հովանավորում է Դավթին: Այնուհետև նկարագրվում են հերոսի ավանդական մանկական չարածնիությունները նոր մոտիվներով, որոնք իրենց մեջ կրում են արխաիկ պատկերացումների հետքեր: Մասնակցում է տեղի երեխաների խաղին, պատուհասում նրանց և արժանանում նրանց ծնողների դժգոհությանը: Հերոսը բռնում է մի աքաղաղ, կաշին ծակում է, աքաղաղի ոսկորը մտնում է Դավթի ձեռքը: Այստեղ է, որ նրան ջուրն են գցում, հետո պատժում, Դավիթը ջրի մեջ հեծնում է հսկա ձկանը, պոչից բռնում և ուզում է հանել գետից, որ հիշեցնում է տիեզերական ձկան հնագույն պատկերացումը¹⁰: Ի վերջո, այստեղ երևում է Դավթի առասպելական ուժը: Եվ այսպես՝ Հալաբա քաղաքը դառնում է Դավթի գործողությունների կամ հերոսական արարքների դրսևորման տեղավայր, որն այլ պատումներում բացակայում է:

Հետաքրքրական է նաև այն, որ Հալաբա քաղաքում գտնվելիս Դավիթը բողոքում է ինքն իրեն, իսկ երբ հայրենի Մասունում էր կռվում երեխաների հետ, փախչում էր Քեռի Թորոսի տունը, որտեղ երևան է գալիս նրա խնամատար գործառույթը:

Բացառիկ հուզիչ է ներկայացված Դավթի և Ձենով Հովհանի հանդիպումը, երբ հերոսը վերադառնում է Մասուն.

Հովան Տնվթին կը կըրկի, կ'իլն, կը պաքի, կը խամփորի,
կը տանի տուն:

— Տն, կնիկ, Տնվիթ եկավ. խորոտ կը պախես, խաթրին
Չըկպչես, խաթըր կ'անես ձիկ, յըմ ախպոր կերեզմընին:¹¹

Ձենով Հովհանը մի քանի աշխատանքի է դնում Դավթին՝ գառնաբաժ, գոմշաբաժ, բայց Դավիթը ամենուրեք դրսևորում է իր ահռելի ուժն ու գորությունը. գելուգազանին ենթարկելով իրեն՝ բերում է Մասուն, գոմեշների մեջքերն է քորում, բայց ամբողջ կաշին շերտ-շերտ դուրս է գալիս, ի վերջո հորեղբայրը որոշում է Դավթին դարձնել որսորդ: Ահա որսորդու-

10 Տիեզերական ձկան մասին պատկերացում է, երբ ձուկը հսկա մարմնով շրջապատել էր երկրագունդը, ինչպես անվադողը հսկա անիվին: Մա տիեզերական կառուցվածքի հնագույն պատկերացում է, այս մասին մանրամասն տե՛ս *Հարությունյան Ս.*, Հայ առասպելաբանություն, Բեյրութ, 2000, էջ 13–18:

11 «Մասնա ծոեր», հատ. Բ, մասն երկրորդ, էջ 630:

թյան ժամանակ է, որ հերոսը բացահայտում է կիսավեր վանքը, հորեղբորից հարցնում է, թե ինչու է քանդված, վերջինս պատասխանում է, թե՛

— Տւն՛վիթ ջան, մենք էս քսան տարի ի կը շինենք,
Դեվեր կը քանդեն, մենք էլ ծեռ քնշիր ենք, էլ չենք շինե»¹²:

Սա հին հավատալիք է, որ դները գոհ են պահանջում, այստեղ, սակայն, օգնության է հասնում քրիստոնեական ծեսը և հզոր զոհաբերմամբ՝ Սուրբ Պատարագով, խափանում չարի ավերածությունները:

Վանքը վերաշինելու համար Դավիթը պահանջում է. «*Խրո՛խպեր, ժողվի մեր հըմենն խալխին*», հորեղբայրը հավանություն է տալիս Դավթի որոշմանը, և սկսում են համաժողովրդական շինարարությունը: Վանքը վերաշինում են, անունը դնում Մարութա Պանցր Աստվածածին, օրհնում են, խնկարկում, պատարագ մատուցում, ծիսական-սրբազան այս արարողություններից հետո գորությունը խաչի տեսքով իջնում է Դավթի թևին, և նա զորանում է երկնային լույսով:

Տարբեր պատումներում հանդիպող մոտիվներ են «հարկահավաքը», ողջ Սասունի մասնակցությամբ ընթացող Մարութա վանքի շինարարությունը, Խրատատու Պատավի խորհրդատվությունը, որոնք առկա են նաև այս պատումում: Խրատատու Պատավի խրատով Դավիթը ձեռք է բերում իր հոր գենք ու սարքը, և Քեռի Թորոսի ու Ձենով Հովհանի օգնությամբ զինավառվում:

Համա Տւն՛վիթ կը խասնի,
Ծիու հնվասար կը պոնի,
Տուս կը խանի կը կապի սան,
Մե խորոճոտ թիմար կ'անի:
Ծենով Հովան կը վագնի,
Կը պիրի Թանք ը Սադաֆին,
Վըրեն կը տընի:
Քեռի Թորոս կը խասնի,
Ձենք ը գրահ կը պիրի,
Հազըր կ'անի:
Խրոխպեր Հովան կը խասնի՝
Միերի շորեր կը պիրի,
Խազըր կ'անի:
Տւն՛վիթ կը խաքնի խոր շորեր:
Յոթ կիտըր պաննպանկ կը տընի քանարի մեջ՝
Նոր կը կապի մեջքը:
Յոթ կիտըր պաննպանկ կը տընի քուտու մեջ՝

12 Նույն տեղում, էջ 631:

Նոր կը տընի գլոխ.
Կը խեծնի ծին Տնվիթ:¹³

Եթե այլ պատումներում ավանդական զինավառման այս հատվածը երգվում է, այստեղ բանահավաքը չի նշում այդ հանգամանքը, սակայն այն չափածո-հանգավոր է, և ինքնատիպ, մանավանդ որ ողջ ժողովուրդն է ներկա գտնվում ծիսական հանդերձավորման այս արարողությանը, աղոթում հերոսի համար, միանում ծեսին և օրհնում. «Ասրված պահի մեր Տնվիթին, որ մե ազարի»։ Քաջալերանքն ու օրհնանքը իր լրումին են հասնում, երբ հորեղբայրը հորդորում է Դավթին քաջ լինել իր մարմնի վրա դաջված խաչի գործությամբ և Մարութա Պանցրիկ Աստվածածնի պահպանությամբ՝

—Տնվիթ, չվախենաս, հնի՛, հիշի քո անվան Մարութա Պանցր
Աստվածածին,
Մըսե խաչ վեր Տնվիթի աջ թևին... :¹⁴

Ինչպես պատումների մեծ մասում, այստեղ ևս ավանդական մոտիվները՝ Մարա Մելիքի խարդավանքները, հոր փորելը, հերոսին հորի մեջ գցելը, Ձենով Հովհանի աստղերով գուշակելը, սպիտակ, կարմիր, սև ձիերին փորձելը, Դավթի ծանր վիճակը, Քուռկիկ Ջալալու օգնությունը, որ, ընկնելով թշամու գորքի մեջ, կոտորում էր, և այլ ավանդական մոտիվներ առկա են՝ հետաքրքիր ոճական և գեղարվեստական լուծումներով։ Խիստ վիպական, սեղմ ձևերի մեջ հետևելով ավանդական պատումների գործողությունների զարգացման ընթացքին կամ մոտիվների ավանդական շարունակությամբ՝ աստիճանաբար ստեղծվում է Դավթի և Մարա Մելիքի մենամարտը՝ դրսևորված ավանդական սյուժետային և գեղարվեստական բացառիկ արտահայտչաձևերով։

Պատումի ավարտին տողատակում բանահավաքը (Ա.Ղանալանյանը) դնում է վիպասանի խոսքերը, որը նա լսել էր իր վարպետից՝ Բնլուից, որից և սովորել էր վեպը.

«Մասնա Տնվիթի դըսեն ասող «խալիվոր» վերջացնելուց հետո ասելիս է եղել. «Խաչ խանեք ծեր իրես, դուդա արեք ասծուն, որ մեր ասկի մեջ Տնվիթ պես մարթեր շատ ըլնեն» (ընդգծումը՝ Ա.Ղ.)¹⁵։

Անկախ այն հանգամանքից, որ ցարդ գրառված է ավելի քան 160 պատում, Ա.Ղանալանյանի՝ Վ.Վարդանյանից գրառած այս տարբերակն ունի մի շարք ուշագրավ հատկանիշներ։ Հալաբա քաղաքը, ծիսական-

13 Նույն տեղում, էջ 635–636:

14 Նույն տեղում, էջ 636:

15 Նույն տեղում, էջ 640:

ավանդական բազմաթիվ գծերը, հնավանդ պատկերացումների վերապրուկները, բանասացի ոճահնարային կամ անհատական ոճային յուրօրինակ դրսևորումները, նաև հաղորդողի (բանասաց) և ընկալողի (բանահավաքի՝ տվյալ դեպքում Ա. Ղանալանյանի) ոճը¹⁶ և այլն, որոնց վերհանումը կարևոր է մեր վեպի էական հատկանիշները հասկանալու համար:

Այս երկու պատումները գալիս են համալրելու Մոկաց և Վանա պատումների մոտիվաշարերը նոր կամ նորոգ միջադեպերով, որոնք կամ ավանդական են, կամ էլ ավանդականի վրա հյուսված մոտիվներ: Այդ պատումները օժտված են գեղարվեստական և տաղաչափական մի շարք հատկանիշներով, որոնք դարձյալ գալիս են ապացուցելու դրանց թե՛ վաղնջականությունը և թե՛ նորամուծությունը:

Պատումների գրառումից, վերամշակումից, համահավաք բնագրի պատրաստման աշխատանքներին մասնակցությունից բացի՝ բանագետը գրում է մեր ժողովրդական վեպին նվիրված մի քանի հետազոտություններ՝ միաժամանակ գնահատելով և արժևորելով նախորդ բանագետների՝ Գ.Սրվանձոյանցի, Մ.Աբեղյանի, Հ.Օրբելու, Կ.Մելիք-Օհանջանյանի՝ էպոսին նվիրված ուսումնասիրությունները¹⁷: Դրանով նրա անունը մեկընդմիջտ կապվում է «Սասնա ծռեր» ժողովրդական վեպի ուսումնասիրության հետ:

Հայ ժողովրդական վեպի հայտնաբերումը կապվում է Սրվանձոյանցի անվան հետ, Ա. Ղանալանյանը կարևորում է հեղինակի՝ վեպի մասին գրած սեղմ, բայց և մեծ արժեք ունեցող առաջաբանը՝ մասնավորապես ընդգծելով նրա «կոռահումը»՝ Միերի կերպարի դիցաբանական խորքերի վերաբերյալ: Նա ծանոթություններ է տալիս «Միերի դռան» մասին, մատնանշում Միերի և Միհրի միջև եղած նմանությունները:

Եթե Սրվանձոյանցը վեպի ծանոթությունների մեջ տալիս էր վեպի գիտական հետազոտության նախնական արդյունքները մեկ պատումի հիման վրա, ապա Աբեղյանի հետազոտություններում արդեն շատանում են տարբերակները (15 պատում): Ա. Ղանալանյանը իրեն յուրահատուկ գուսպ ոճով նախ շեշտում է Աբեղյանի՝ մեծ բանագետ լինելու հանգամանքը, ինչպես նաև այն, որ Աբեղյանի գիտական տեսադաշտում է եղել առաջին հերթին հայ բազմադարյան վիպական բանահյուսությունը, հատկապես մեր ազգային վեպը՝ «Սասնա ծռերը»: Ա. Ղանալանյանը ներկայացնում է Աբեղյանի կատարած վիթխարի աշխատանքը ազգային էպոսի

16 Հաղորդողի և ընկալողի ոճաբանության մասին տե՛ս *Մկրտչյան Ռ.*, Ժամանակակից հայերենի ձևաբանական ոճաբանություն, Երևան, 1992, էջ 16:

17 *Տե՛ս Ղանալանյան Ա.*, Դրվագներ հայ բանագիտության պատմության:

հայտնաբերման, հրատարակման և գիտական հետազոտության բնագավառում: Ընդգծում է հատկապես այն, որ Աբեղյանը դրել է վեպի բնօրրանի հարցը և լուծում տվել՝ ապացուցելով, որ վեպը ստեղծվել է Մասնո միջավայրում, ապա տարածվել է ամբողջ հայության մեջ և դարձել «համազգային վեպ»: Ըստ Աբեղյանի՝ «Մասնա ծոերը» ժողովրդական գեղջկական ստեղծագործություն է: Հաջորդ կարևոր հարցադրումը, որ շեշտում է Ղանալանյանը, հետևյալն է. Աբեղյանը լուծում է վեպի գոյատևման կամ «հնության» հարցը՝ կարծելով, որ այն կատարյալ դյուցազներգություն է և ոչ զուտ պատմական վեպ: Աբեղյանը կարևոր հետևություններ է անում՝ կապված վեպի տեղայնացման և պատմական ատաղձի խնդիրների հետ: «Մասնա ծոերի» ոտանավորի բնույթի և առանձնահատկությունների հարցը դարձյալ մեզանում առաջինը լուծում է Աբեղյանը: «Աբեղյանի մեծ ծառայությունը մեր ժողովրդական վեպի նկատմամբ համակողմանի ուսումնասիրությամբ չի սահմանափակվում, — ընդգծում է Ա. Ղանալանյանը, — Նա խորը գիտակցելով մեր ժողովրդական գանձերից մեկի՝ «Մասնա ծոերի» գաղափարական, գեղագիտական մեծ արժեքը՝ առաջ է քաշել նրա գիտական մշակման անհրաժեշտության խնդիրը»: Աբեղյանի մտահոգությունները ժողովրդական վեպը միջազգային ճանաչման դուրս բերելու խնդիրն էր միտված:

Իսկ ահա Հ. Օրբելին, ըստ Ղանալանյանի, յուրովի է մեկնաբանում էպոսի հետ կապված մի շարք հարցեր, հատկապես նրա բովանդակության և արվեստի առանձնահատկությունները: Նա էպոսի մեջ արտացոլված է տեսնում հայ ժողովրդի տարբեր դարաշրջանների մտածողության աստիճանական զարգացումը արտաքին աշխարհի նկատմամբ: Վիպական կերպարների բնավորության մեջ արտացոլված է գտնում վաղնջական մտածողության հետքեր և հին ու միջնադարյան աշխարհայացքի ընկալումներ՝ բացահայտելով էպոսի՝ իսկապես տարբեր գաղափարական խորքերը: Նշում է նաև Օրբելու ունեցած դերը հայ ժողովրդական վեպի յուրահատկությունները միջազգային վիպական սյուժեների և մոտիվների հետ համեմատության մեջ դնելու գործում:

Գալով իր ուսուցիչ և բարեկամ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի կատարած «Մասնա ծոերի» հետազոտություններին՝ կարևորում է այն հանգամանքը, որ Կ. Մելիք-Օհանջանյանը մեզանում առաջինն էր, որ հայտնաբերել ու տպագրել է «Մասունցի Դավիթ» վեպի երկու արժեքավոր պատումներ՝ բուն Մասունի բարբառով: Մինչև այդ՝ գիտությանը ոչ մի պատում հայտնի չէր Մասունի բարբառով¹⁸: Մինչև այդ՝ գիտությանը ոչ մի պատում հայտնի

18 Առաջին պատումը Կ. Մ.-Օհանջանյանը գրի է առել 1932թ. Թավիսի շրջանի

չէր վեպի հայրենիք Սասունից: Բացի հիշյալ պատումներից՝ Կ.Մելիք-Օհանջանյանը գրառում է ևս 6 արժեքավոր պատումներ: Մասնակցություն է ունենում նաև ժողովրդական վեպի սկզբնաղբյուր-պատումների գիտական ամբողջական հրատարակության պատրաստման գործին: Մ.Աբեղյանի հետ տարիների ընթացքում հավաքում, դասդասում և խմբագրում է հայ ժողովրդական վեպի տպագիր և անտիպ և նոր գրի առած շուրջ 53 պատումներ: Աբեղյանի հետ պատրաստում է «Սասնա ծռեր» պատումների ներածականը, ապա (1944թ.) «ծռերի» բոլոր պատումների ճյուղագրությունը:

Ճանաչողական առումով ուշագրավ է և խորքային ուսումնասիրության է ենթարկված «Սասունցի Դավիթ. հայ ժողովրդական վեպը» ուսումնասիրությունը¹⁹, (դասախոսություն՝ կարդացված Պետհամալսարանի լեկտորիմում 1938 թ. դեկտեմբերի 18-ին):

«Սասունցի Դավիթը» հայ ժողովրդական հնադարյան հարուստ ու գունեղ վիպական բանահյուսության շողշողուն գոհարն է», — այսպիսի բնորոշումով է սկսվում ուսումնասիրությունը, ապա սկսում վեպի կարևոր խնդիրների քննությունը: «Վեպի ճյուղերի համառոտ բովանդակությունը» ենթավերնագրում նախ քննում է 4 ճյուղերը իրենց բուն ավանդական կառուցվածքով, հասնում պատմական իրադարձություններին, ժողովրդական գաղափարներին, ձգտումներին ու սոցիալական կյանքի գեղարվեստական վերարտադրությանը, շեշտում կենցաղի, սովորույթների ու հավատալիքների բնորոշ գծերը, առանձնացնում վիպական առասպելական մոտիվները: Գիտական այս ուսումնասիրության մեջ Ա. Ղանալանյանը ընդհանրացնում է վեպի երկու կարևոր արժեք՝ «խորը դեմոկրատիզմ և գեղարվեստական բարձր արժեք», որով և «Սասունցի Դավիթը» հանդիսանում է աշխարհիս լավագույն էպոսներից մեկը», — ամփոփում է բանագետը՝ մեր դյուցազնավեպը խտացնելով երկու վիթխարի գաղափարների մեջ:

Էպոսին նվիրված հաջորդ ուսումնասիրությունը ««Սասունցի Դավիթ»». պատմիչների կյանքն ու ստեղծագործությունն» է: Հենվելով նախ Մ. Աբեղյանի, ապա նաև ժամանակի խորհրդային բանագետների ուսում-

Իրինդ գյուղից Սասնա Ճախրկան գյուղի նախկին բնակիչ Քեօի Թամոյից: Տես «Սասնա ծռեր», հ. Բ, խմբագրեց ակադեմիկոս Մանուկ Աբեղյան, աշխատակցությամբ պրոֆեսոր Կարապետ Մելիք-Օհանջանյանի, առաջին մաս, Երևան 1944, էջ 153–197, Ե պատում: Երկրորդ պատումը՝ դարձյալ Թալինի շրջանից, Աշակ գյուղի բնակիչ, նախկինում Սասնա Գոմբեր գյուղացի Առաքել Սարոխանյանից: Տես «Սասնա ծռեր», հատ. Բ, առաջին մաս, էջ 199–225, Զ պատում:

19 Ղանալանյան Ա., Սասունցի Դավիթ: Հայ ժողովրդական վեպ, Երևան, 1939:

Նասիրությունների վրա՝ գիտնականը անդրադառնում է վիպասացներին կամ բանասացներին՝ վեր հանելով նրանց ստեղծագործական հատկանիշները, նրանց սոցիալական պատկանելությունը, խառնվածքը, հոգեկերտվածքը, որոնցով և պայմանավորվում է նրանց վիպելու արվեստի էությունը: Սրանով պայմանավորում և առանձնացնում է հատկապես երկու հանգամանք՝ նախ՝ կենդանի գոյատևող վեպի փոփոխությունների կամ ինպրովիզացիաների պատճառի զգալի մասը, ապա՝ նրանց՝ աշխատավորական խավերին պատկանելու հանգամանքը, որով և բացատրվում է մեր ժողովրդական վեպի ռամկական-աշխատավորական ոգին և իդեալները. «Հայ ժողովուրդը իր հնադարյան հարուստ ու գունեղ վիպական բանահյուսությամբ պարտական է իր իսկ ընդերքից, աշխատավորական խավերի ծոցից դուրս եկած ժողովրդական վիպասաններին», — գրում է Ղանալանյանը, և նույն ոգով էլ եզրափակվում է ուսումնասիրությունը Ավ. Իսահակյանի խոսքերով.

«...Վառ հավատով փառքեր
ավանդեցին վորդոց-որդի.
Տեսան շքեղ մեր ապագան,
անընկճելի ազատ ոգին,
Հայրենիքի սիրո համար միշտ
Բարձրացած Թուր-Կայծակին»:²⁰

Ս. Հարությունյանը Ա. Ղանալանյանի ժողովրդական վեպին նվիրված հետազոտությունների առումով միանգամայն ճշգրիտ նկատում է. «Հիշյալ խնդիրների շոշափումը մեր ավանդական վեպի հետազոտության պատմության մեջ բերում է մի նոր թարմ շունչ և իր վրա բևեռում գալիք ուսումնասիրողների ուշադրությունը»²¹:

АРАМ ГАНАЛАНЯН: ЗАПИСЬ И ОБРАБОТКА ВАРИАНТОВ
ГЕРОИЧЕСКОГО ЭПОСА «САСУНСКИЕ УДАЛЬЦЫ»

Анна Погосян

Резюме

В фольклористской деятельности Арама Ганалаяна (1909–1983), продолжателя и новатора классической фольклористики, значительное место занимает запись, обработка текстовых вариантов и распространение народного эпоса «Сасна Црер».

20 «Սասունցի Դավիթ». պատմիչների կյանքն ու ստեղծագործությունը. – «Խորհրդային գրականություն», 1939, թիվ 8–9, էջ 56:

21 Հարությունյան Ս., Ղանալանյան Արամ, էջ 202:

В начале 1930-х гг., во время подготовки научного издания «Сасна Црер», А. Ганалаян присоединился к великому движению собирателей эпоса. Начинаясь фольклорист принимал участие в составлении оригинального юбилейного сборника «Давид Сасунский» и в работах по литературной обработке этого научного материала, что имело большое историческое значение с точки зрения как общенационального, так и международного признания данного национального произведения. Он является составителем частей героического эпоса «Давид и Хандут» и «Детство Мгера».

Ганалаян записал два варианта «Сасна Црер»: первый от Парика Вардана из Спаркерта, второй – «Давид Сасунский» от Вардана Варданыяна из Башкала. Эти два варианта дополняют новыми событиями мотивационные ряды, относящиеся к местностям Мокса и Вана.

Высоко оценивая традиции предшествующих исследователей эпоса Г. Срвандзтяна, М. Абеяна, И. Орбели, К. Мелик-Оганджяна, он, кроме того, выполнил несколько исследований, посвященных армянскому народному эпосу.

Ключевые слова: «Сасна Црер», народный эпос, собиратель, рассказчик, фольклор, текстология, типология, эпическая структура.

ARAM GHANALANYAN: WRITING DOWN
AND EDITING THE VERSIONS OF “SASNA TSRER”
(DAREDEVILS OF SASSOUN) EPIC POEM

Anna Poghosyan

Summary

Aram Ghanalanyan (1909–1983) made great efforts and contribution in Armenian classical folkloristics during Soviet period. In his folkloristic works an important place is given to “Sasna Tsrer” (Daredevils of Sassoun) national epic as he collected different versions of the epic poem, edited them to modern language, and contributed to their dissemination.

In the early 1930’s, when the scientific publishing of “Sasna Tsrer” was underway and Aram Ghanalanyan joined the great movement of epic collection.

Aram Ghanalanyan was a beginner folklorist at that time, however, he took part in making the original version of the full edition of “Sasuntsi Davit” epic which had a significant historical importance on recognition of our national epic nationwide and international level.

He composed “Davit and Khandut” and “Pstik Mher,” parts of Davit’s branch of the epic.

Aram Ghanalanyan penned two versions of “Sasna Tsrer” – one from Parik Vardanyan of Sparkert, which is “Tlor Davit” and the other “Sasuntsi Davit” from Vardan Vardanyan of Bashkal.

These two versions include new incidents, which replenish Mokats and Vana versions of the poem. Influenced by the contribution of previous folklorists, such as Garegin Srvandztyan, Mher Abeghyan, Hovsep Orbeli, and Karo Melik-Ohanjanyan in the analysis of the epic, Aram Ghanalanyan wrote a several research papers on Armenian national epic poem.

Keywords: “Sasna tsrer” national epic, folklorist, narrator, folklore, textology, typology, epic structure.

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ

- ԱՀ — Ազգագրական հանդես
ԱՇՍԱՀ — Արմեն Շավարշի Սարգսյանի անձնական հավաքածու
ԳՀ ՓԺԲ — Գարեգին սարկաուզ Հովսեփեանց, Փշրանքներ ժողովրդական բանահիստիոթինից
ԳՄ — Գարեգին Սրվանձտյանց
ԵԼՄ — Ե. Լալայեան, Մարգարիտներ հայ բանահիստիոթեան
ԷԱԺ — Էմինեան ազգագրական ժողովածու
ԼՀԳ — Լրաբեր հասարակական գիտությունների
ՀԱԲ — Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն
ՀԺՀ — Հայ ժողովրդական հեքիաթներ
ՀՀ ՀԱՀԽ — Հին աուանդական հեքիաթներ Խոտորջրոյ, հաւաքեց Հ. Մ. Հաճեան
ՀՀ ՊԿՊԱ — Հայաստանի Հանրապետության պատմության կենտրոնական պետական արխիվ
ՀՍՀ — Հայկական սովետական հանրագիտարան
ՄՄ — Մեարոպ Մաշտոցի անվան մատենադարան
ՆԳՆ — Ներքին գործերի նախարարություն
ՊԲՀ — Պատմաբանասիրական հանդես
Վկ — Վկայություն
ՔՀ — «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան
МНМ — Мифы народов мира
СЭ — Советская этнография
СПГУ — Санкт-Петербургский государственный университет
ЧГИКИ — Чувашский государственный институт культуры и искусств

CONTENTS

Preface	9
1. Stepan Lisitsian (on the occasion of his 150th birthday) <i>Lilia Vardanyan</i>	11
I. THE ARMENIAN GENOCIDE, SELF-DEFENCE, CANONIZATION	
2. Shaping the image of “the enemy” as supporting factors for the mass violence in the context of the Armenian Genocide <i>Hasmik Grigoryan</i>	18
3. The heroic battle of Moussa dagh according to the testimonies of the eyewitness survivors <i>Verzhine Svazlyan</i>	27
4. Andranik: folklore character <i>Alvard Ghaziyanyan</i>	41
5. Canonization of the martyrs of the Armenian Genocide as a cultural event <i>Harutyun Marutyanyan</i>	54
II. STALINISM: YESTERDAY AND TODAY	
6. The forced relocation of Armenians and the subgroup of “Turks” in specific localities exiled from the Black sea area <i>Hranush Kharatyan</i>	66
7. Altayan exile as a source of innovations <i>Levon Abrahamian</i>	81
8. The localization of the monument of Anastas Mikoyan as a “place of memory” <i>Hasmik Knyazyan</i>	90
III. OLD AND NEW REFUGEES/IMMIGRANTS IN ARMENIA	
9. Generation change issues in compatriotic unions <i>Anna Markosyan</i>	106
10. The Pand pilgrimage as a paradigm of the Getashen descendents’ identity <i>Gayane Shagoyan, Arsen Hakobyan, Victoria Khurshudyan</i>	116
11. The process of integration and naturalization of Armenian refugees from Azerbaijan (1988–1992) <i>Shushanik Ghazaryan</i>	126
12. The process of accomodation of Syrian Armenians <i>Armenuhi Stepanyan</i>	135
13. Language as an important component for Syrian Armenians cultural adaptation (an ethno-sociological survey) <i>Gayane Hakobyan</i>	143

IV. ETHNOGRAPHY OF MUSEUM OBJECTS

14. The types of money and their ritual significance 156
Armine Zohrabyan
15. Manifestations of compositions and ornaments
of Armenian carpets in middle age Spanish carpets 168
Lilia Avanesyan
16. Necklaces with dragon symbols 179
Astghik Israelian
17. On the issue of promoting of ethnographic artifacts and collections
in the light of modern market relationships 193
Lianna Gevorgyan

V. BELIEF, RITUAL, FESTIVAL

18. Trepanation in the Late Bronze and Early Iron ages (on anthropological
materials from the territory of the Lori region of Armenia) 206
Anahit Khudaverdyan, Suren Hobosyan
19. The miracle factor in the religious-ecclesiastical legends of Moks 217
Ester Khemchyan
20. The soul outside of the body in Armenian tales of magic 231
Tamar Hayrapetyan
21. The Hisnakats (Forty days) feast epiphany 243
Hasmik Abrahamyan
22. On the tradition of raising of Varaz-Trdat, the Prince
of Caucasian Albania, on the shield 255
Artak Dabaghyan
23. Reflection in the “curtail form” of the ritual in
the name of one plant 263
Emma Petrosyan, Zaruhi Sudjyan
24. Funerals that can be photographed and
funerals that can not be photographed 269
Smbat Hakobyan
25. Armenian-Catholic community of Samtskhe-Javakhk
(an attempt of historic-ethnographic research) 279
Sose Grigoryan

VI. SACRAL PLACE AND CHURCH

26. Sacred landscape of Tirinkatar on Aragats 290
Arsen Bobokhyan
27. Sacred objects from medieval Saghmosavank 302
Ashot Manucharyan
28. Mount Cassius in traditional ancient beliefs and
folk tales of Armenians in the Antioch region 313
Hagop Tcholakian

29.	Two churches, two communities: social and religious context of newly built churches <i>Yulia Antonyan</i>	328
VII. LEISURE		
30.	The cafn environment in Yerevan: eastern space with western trajectory <i>Gohar Stepanyan</i>	340
31.	Leisure time structure changes in urban residential areas of the Republic of Armenia <i>Ruben Ohanjanyan</i>	353
VIII. PUBLIC DISCOURSE AND BEHAVIOUR		
32.	The interactions of culture and certain contemporary fundamental issues in Armenian public perceptions <i>Nikol Margaryan, Meline Torosyan</i>	366
33.	Some aspects of gender communication issues in Post-Soviet Armenia <i>Lilit Manukyan</i>	383
IX. AGRICULTURE AND GATHERING		
34.	Agricultural customs in Armenia in the 17th century according to historiographers Zakaria Kanakertsi and Zakaria Aguletsi <i>Christine Papikian</i>	392
35.	Gathering of wild fruits in Lori <i>Angela Amirkhanyan</i>	
X. EPIC POEM		
36.	Armenian folk heroic epic <i>Armen Petrosyan</i>	414
37.	Aram Ghanalanyan: writing down and editing the versions of “Sasna tsrer” (Daredevils of Sassoun) epic poem <i>Anna Poghosyan</i>	426
38.	The religious ceremonial component in the Armenian epic “Sasna tsrer” <i>Sargis Harutyunyan</i>	439
XI. FAIRY TALE		
39.	Gift-bringer and adviser animals in the Armenian folk tales <i>Marine Khemchyan</i>	446
40.	Fairy tale narration today <i>Nvard Vardanyan</i>	458